

DEHQON OBRAZI VA ZAMONAVIY BADIY TAFAKKUR

Gulshod Shoyimova
Osiyo xalqaro universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek adabiyotida dehqon obrazining badiiy-estetik tadriji va uning zamonaviy badiiy tafakkurdagi o'rni tahlil qilinadi. Dehqon obrazi Abdulla Qahhorning "O'g'ri", Said Ahmadning "Ufq" va Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asarlari misolida o'rganilib, undagi ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy, ruhiy va ramziy qatlamlarning o'zaro aloqasi ochib beriladi. Tadqiqotda dehqonning faqat qishloq mehnatkashi sifatidagi tasviri bilan cheklanib qolmasdan, uning inson qadr-qimmati, tarixiy xotira, yer va milliy o'zlik bilan bog'liq ma'nolarni ifodalovchi badiiy obraz sifatida shakllanishiga e'tibor qaratiladi. Ayniqsa, "Otamdan qolgan dalalar" romanidagi Dehqonqul obrazi orqali dehqon obrazining individual xarakterdan millat taqdirini umumlashtiruvchi ramziy obraz darajasiga ko'tarilishi asoslanadi. Maqolada yozuvchilarning obraz yaratishdagi portret, detal, dialog, xalqona nutq, ramz, psixologik tasvir va tarixiy umumlashtirish usullaridan foydalanishi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: dehqon obrazi, badiiy tafakkur, zamonaviy adabiyot, obraz, yer, mehnat, milliy xarakter, tarixiy xotira, ramz, Dehqonqul, Ikromjon, Qobil bobo

THE IMAGE OF THE PEASANT AND MODERN ARTISTIC THOUGHT

Gulshod Shoyimova
Asia International University

Abstract: This article examines the artistic and aesthetic evolution of the image of the peasant in Uzbek literature and its place in modern artistic thought. The image of the peasant is studied through Abdulla Qahhor's "O'g'ri" (The Thief), Said Ahmad's "Ufq" (The Horizon), and Tog'ay Murod's "Otamdan qolgan dalalar" (The Fields Left by My Father), revealing the interrelationship of its social, spiritual and moral, psychological, and symbolic dimensions. The study focuses not only on the depiction of the peasant as a rural laborer but also on the formation of the peasant as an artistic image embodying ideas related to human dignity, historical memory, land, and national identity. In particular, through the character of Dehqonqul in the novel "Otamdan qolgan dalalar", the article substantiates how the image of the peasant rises from an individual character to a symbolic figure representing the fate of an entire nation. The article analyzes the writers' use of portraiture, detail, dialogue, folk speech, symbolism, psychological portrayal, and historical generalization in creating literary characters.

Keywords: image of the peasant, artistic thought, modern literature, literary character, land, labor, national character, historical memory, symbol, Dehqonqul, Ikromjon, Qobil bobo

Dehqon obrazi o'zbek adabiyotining eng qadimiy va davomiy obrazlaridan biridir. Chunki o'zbek xalqining tarixiy-madaniy hayotida yer, suv, non va mehnat tushunchalari alohida qadriyat sifatida shakllangan. Shu sababli adabiyotda dehqon tasviri faqat bir kasb egasining hayotini ko'rsatish bilan cheklanmaydi. Dehqon timsolida insonning yerga munosabati, mehnatga qarashi, oilaviy mas'uliyati, jamiyatdagi mavqeyi, tarixiy sharoit oldidagi holati va ma'naviy dunyosi ham namoyon bo'ladi.

O'zbek mumtoz adabiyotida ham dehqon va dehqonchilik motivlari keng qo'llangan. Zamonaviy adabiyotshunoslikdagi tadqiqotlarda Alisher Navoiy va Bobur ijodida dehqonchilik motivi bunyodkorlik, yaratuvchanlik va mehnat bilan bog'liq holda talqin qilingani qayd etiladi.[1] Biroq XX asr va, ayniqsa, zamonaviy o'zbek nasrida dehqon obrazining badiiy vazifasi yanada murakkablashadi. Endilikda dehqon faqat "yerga urug' qadab, hosil yetishtiruvchi inson" emas. U ijtimoiy munosabatlarning faol yoki majburiy ishtirokchisi, tarixiy voqealarning guvohi, siyosiy va iqtisodiy tizimning oddiy inson hayotiga ta'sirini o'zida mujassamlashtiruvchi obraz sifatida namoyon bo'ladi. Bu jihatdan Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasidagi Qobil bobo, Said Ahmadning "Ufq" romanidagi Ikromjon va Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romanidagi Dehqonqul obrazlari bir-biriga yaqin bo'lsa-da, badiiy vazifasi va umumlashma darajasi jihatidan farqlanadi.

Qobil bobo - o'zining birgina ho'kizidan ayrilishi orqali huquqsiz dehqonning fojiaiy holatini ko'rsatadi. Ikromjon - mehnat, oila, urush va vijdon sinovlari orasida qolgan o'zbek dehqonining ruhiy qiyofasini gavdalantiradi. Dehqonqul esa bu obrazlarning tarixiy tajribasini yanada umumlashtirib, o'zbek dehqonining ko'p avlodli tarixiy qismatini ifodalovchi ramziy obraz darajasiga ko'tariladi.

Shu ma'noda dehqon obrazining badiiy tadrijini uch bosqichda kuzatish mumkin: ijtimoiy jabrdiyda inson, milliy xarakter va ma'naviy qadriyatlar tashuvchisi, tarixiy xotira va milliy taqdir ramzi.

Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasi dehqon obrazini yaratish borasida o'zbek realistik nasrining muhim namunalaridan biridir. Hikoya markazida Qobil bobo turadi. Uning hayotidagi asosiy tayanch - ho'kiz. Ho'kizning o'g'irlanishi tashqi tomondan oddiy maishiy voqea bo'lib ko'rinsa-da, yozuvchi aynan shu hodisa orqali kambag'al dehqonning butun hayotiy tayanchidan ayrilishini ko'rsatadi. Hikoya "Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho'kizi yo'qolmasin" degan mazmundagi keskin fikr bilan boshlanadi.[2] Bu jumla oddiy dehqon hayotining iqtisodiy mohiyatini ochadi: uy-joyni tiklash mumkin, ammo dehqonning asosiy mehnat quroli bo'lgan ho'kiz

yo'qolsa, uning tirikchiligi izdan chiqadi. Qobil boboning holati ham aynan shu nuqtada keskinlashadi. Yozuvchi uning tashqi qiyofasini "yalang bosh, yalang oyoq, yaktakchan" holatda tasvirlaydi.[2] Mazkur detal oddiy portret emas. Qahramonning yalangoyoq va yaktakchan holati uning ijtimoiy himoyasizligini ham ifodalaydi. Qobil bobo adolat izlab ellikboshi, amin va boshqa amaldorlarga murojaat qiladi. Ammo har bir murojaat uning muammosini hal qilish o'rniga yanada og'irlashtiradi. Shu sababli hikoyadagi "o'g'ri" tushunchasi ham kengayadi. Dastlab o'g'ri ho'kizni olib ketgan noma'lum shaxs sifatida ko'rinsa, voqealar rivojida kambag'al odamning musibatidan foydalanayotgan mansabdorlar tizimi ham ma'naviy jihatdan "o'g'ri" tushunchasi bilan bog'lanadi.

Qahhorning badiiy mahorati shundaki, u ijtimoiy muammoni uzun izohlar orqali emas, balki kichik detallar yordamida ochadi. Qobil boboning holati, ellikboshining "Ho'kizing hech qayoqqa ketmaydi, topiladi!" degan gapi, keyinchalik undan manfaat kutishi hikoyaning ichki konfliktini kuchaytiradi.[2] Demak, Qobil bobo obrazi orqali dehqonning faqat kambag'alligi emas, balki uning inson sifatidagi huquqsizligi ko'rsatiladi. U mehnat qiladi, tirikchilik qiladi, mol boqadi, ammo o'z mehnati natijasini himoya qilish imkoniga ega emas. Bu jihatdan "O'g'ri"dagi dehqon obrazi ijtimoiy-realistik xarakterga ega. Yozuvchi birgina Qobil bobo taqdirida ma'lum tarixiy sharoitdagi ko'plab oddiy insonlarning umumlashgan qiyofasini ko'rsatadi.

Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasida dehqon obrazi yanada kengroq ijtimoiy va ruhiy makonda namoyon bo'ladi. Roman XX asrning muhim tarixiy davrlarini - Ikkinchi jahon urushi, urush yillari va urushdan keyingi hayotni qamrab oladi. Asardagi Ikromjon obrazi aynan dehqon hayoti bilan bog'langan holda yaratilgan. U Zirillama qishlog'ining mehnatkash kishisi bo'lib, yangi yerlarni o'zlashtirish, kanal qurilishi, qishloq xo'jaligi va oila tashvishlari bilan yashaydi. Tadqiqotlarda ham Ikromjon Zirillama dehqoni, xalq mehnatining faol vakili sifatida qayd etiladi.[3]

Ikromjonning xarakteridagi asosiy xususiyatlardan biri - mehnatga munosabat. U uchun mehnat faqat daromad topish vositasi emas, hayotning tabiiy tartibidir. Qishloqdagi og'ir ishlar, yer, kanal, dala va hosil bilan bog'liq jarayonlar uning xarakterini shakllantiradi. "Ufq"da dehqon obrazi shu jihatdan "O'g'ri"dagi Qobil bobodan farqlanadi. Qobil bobo ko'proq ijtimoiy himoyasiz inson sifatida tasvirlangan bo'lsa, Ikromjonda faollik, mehnatsevarlik, mardlik va oilaviy mas'uliyat kuchli. Biroq Ikromjon hayoti ham fojialardan xoli emas. Urush uning oilasini parokanda qiladi. O'g'li Tursunboyning urushdan qochib, yashirin hayot kechirishi ota uchun og'ir ma'naviy sinovga aylanadi. Bu yerda yozuvchi dehqon obrazining ichki psixologiyasiga murojaat qiladi. Ikromjonning fojiasi faqat moddiy yo'qotish emas. Uning uchun farzandning noto'g'ri yo'lga kirishi ota sifatidagi sha'niga, e'tiqodiga va hayotiy qarashlariga zarba beradi.

Romanning bir lavhasida Ikromjon Jannatning ahvolidan xabar topib, shoshilinch ravishda qishloqqa qaytadi. Uyga kelgach, u hovlini yig'ishtiradi, o'choqni tozalaydi, ovqat tayyorlaydi, mol-holga qaraydi.[3] Bu epizod juda muhim. Chunki yozuvchi Ikromjonning erkaklik va otalik mohiyatini katta gaplar bilan emas, kundalik mehnat detallari orqali ko'rsatadi. Ikromjonning hovlini supurishi, qozonni yuvishi, molga yem berishi uning xarakterini ochuvchi badiiy harakatlardir. Dehqonning hayoti aynan ana shu mayda, ammo uzluksiz mehnat jarayonlaridan tarkib topadi. Shu sababli "Ufq"dagi dehqon obrazi milliy xarakter tushunchasi bilan chambarchas bog'lanadi. Ikromjonning mehnatsevarligi, oila oldidagi mas'uliyati, og'ir vaziyatlarda o'zini tutishi va hayotga munosabati o'zbek qishloq odamining ma'naviy qiyofasini ifodalashga xizmat qiladi. Biroq Said Ahmad dehqonni idealizatsiya qilib qo'ymaydi. Ikromjonning o'g'li Tursunboy bilan munosabati orqali ota va farzand o'rtasidagi ma'naviy uzilish ham ko'rsatiladi. Shu tariqa dehqon obrazi faqat "ijobiy mehnatkash" qolipidan chiqib, murakkab psixologik xarakterga aylanadi.

Dehqon obrazining o'zbek adabiyotidagi eng murakkab va keng qamrovli talqinlaridan biri Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romanida yaratilgan.

Roman markazida Dehqonqul obrazi turadi. Asar uning shaxsiy hayoti bilangina cheklanmaydi. Dehqonqul o'z hikoyasini bobosi Jamoliddin ketmon va otasi Aqrab tarixidan boshlaydi. Shu sababli asarda uch avlod - Jamoliddin, Aqrab va Dehqonqul - taqdiri bir butun tarixiy zanjirga birlashtiriladi.[4] Bu yerda yozuvchining eng muhim badiiy topilmasi qahramonning ismida ham mujassam. Dehqonqul dehqon va qul tushunchalarining birikishidan hosil bo'lgandek taassurot qoldiradi. Bu nom qahramonning shaxsiy taqdiridan tashqari, ma'lum tarixiy davrda o'z yerida mehnat qilgan, ammo o'z mehnatining haqiqiy egasi bo'la olmagan insonning holatini umumlashtiradi.

Roman boshidagi "Men farg'onachi Jamoliddin ketmon nabirasi bo'laman" mazmunidagi boshlanish ham bejiz emas.[4] Dehqonqul o'zini avvalo mansabi yoki ijtimoiy maqomi bilan emas, bobosi va ketmoni bilan tanishtiradi. Bu detal juda katta ma'no kasb etadi. Chunki ketmon - Dehqonqul sulolasining mehnat tarixini ifodalovchi predmet. U bir vaqtning o'zida mehnat, yer, rizq va taqdir ramziga aylanadi.

Jamoliddin obrazi orqali yerga bo'lgan munosabat alohida yuksaklikka ko'tariladi. U uchun tuproq oddiy ishlab chiqarish vositasi emas. U ona zamin, rizq va hayot manbai sifatida anglanadi. Shu sababli Jamoliddin obrazida dehqonning yer bilan ruhiy bog'liqligi kuchli ifodalangan. Tog'ay Murodning yangiligi shundaki, u dehqonning yerga bo'lgan munosabatini faqat iqtisodiy nuqtayi nazardan emas, ma'naviy va tarixiy qadriyat sifatida talqin qiladi.

Dehqonqul obrazi orqali roman individual taqdir chegarasidan chiqadi. Uning boshidan kechirganlari birgina insonning hayoti sifatida emas, ma'lum tarixiy davrda yashagan xalqning umumlashgan qismati sifatida talqin qilinadi. Roman tadqiqotchilari

ham Dehqonqul obrazida o'zbek dehqonining ramziy qiyofasi yaratilganini, asarda paxta yakkahokimligi, mustabid tuzum, "paxta ishi", insonning majburiy mehnati va tarixiy fojealar bir-biri bilan bog'langanini ta'kidlaydilar.

Dehqonqulning butun hayoti dala bilan bog'langan. U uchun dalaning hosili hayotning mezoni. Lekin bu mehnat uning shaxsiy farovonligiga to'g'ridan-to'g'ri olib kelmaydi. Aksincha, uning mehnati bilan uning hayot darajasi o'rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Shu nuqtada yozuvchi "dehqon" tushunchasining ichki paradoksini yaratadi:

yer bor - ammo yer egasi yo'q;

mehnat bor - ammo mehnat natijasi to'liq mehnatkashniki emas;

hosil bor - ammo farovonlik yo'q;

chidam bor - ammo erkinlik cheklangan.

Bu ziddiyat Dehqonqul obrazining tragik mohiyatini tashkil etadi.

Dehqonqul ko'p jihatdan sodda, siyosiy jarayonlardan uzoq inson sifatida tasvirlanadi. U avvalo o'z dalasi, paxtasi, oilasi va kundalik mehnati bilan band. Biroq aynan shu sodda inson katta tarixiy mexanizmning qurboniga aylanadi. Natijada roman o'quvchiga muhim savolni qo'yadi: inson o'z hayotini boshqarayotganini o'ylab yashayotgan paytda tarixiy va ijtimoiy tizim uning taqdirini qanchalik belgilashi mumkin? Bu savol Dehqonqul obrazini oddiy qishloq personajidan falsafiy obraz darajasiga ko'taradi.

Dehqon obrazini o'rganishda "yer" tushunchasini alohida ajratish lozim. Chunki dehqon va yer o'rtasidagi munosabat o'zbek adabiyotida faqat ishlab chiqarish munosabati emas.

"O'g'ri"da yer bilvosita, ho'kiz orqali ifodalanadi. Ho'kiz - yerga ishlov berish va tirikchilikning asosi. Demak, ho'kizdan ayrilish aslida Qobil boboning mehnat qilish imkoniyatidan ayrilishidir.

"Ufq"da yer jamoaviy mehnat, qishloq hayoti va kelajak qurilishi bilan bog'lanadi. Ikromjon uchun mehnat orqali yerning o'zlashtirilishi hayotning mazmunlaridan biridir.

"Otamdan qolgan dalalar"da esa yer konsepsiyasi yanada chuqurlashadi. Yer tarixiy xotiraga aylanadi. "Otamdan qolgan dalalar" nomining o'zi ham dalaning avloddan-avlodga o'tishini bildiradi.

Dehqon obrazining ishonarli chiqishida uning nutqi alohida ahamiyatga ega. Yozuvchi qahramonni faqat uning qilgan ishlari orqali emas, gapirish uslubi orqali ham individuallashtiradi. Abdulla Qahhor Qobil bobo nutqini sodda va tabiiy shaklda beradi. Qahramonning nutqida ortiqcha falsafiy mulohazalar yo'q. Bu hol uning ijtimoiy va ma'naviy dunyosiga mos.

Said Ahmad ham Ikromjon nutqini qishloq hayoti bilan bog'laydi. Uning gapirish uslubida otalik, mehnat va qishloq muhitining tabiiyligi seziladi.

Togʻay Murod esa bu borada yanada faol tajriba oʻtkazadi. “Otamdan qolgan dalalar” romanida Surxon vohasi shevasiga xos birliklar, xalqona iboralar, qisqa va takroriy sintaktik qurilmalar keng qoʻllanadi. Tadqiqotlarda ham romanning xalqona tili va dialektal birliklari Dehqonqul xarakterini ochishda muhim vosita boʻlgani qayd etilgan. Masalan, asarda “dehqon davlati - yer” kabi xalqona, sodda, lekin mazmunan keng fikrlar uchraydi. Bu ibora dehqon tafakkurining asosiy mezonini ifodalaydi: uning boyligi mansab yoki pul bilan emas, yer bilan oʻlchanadi. Shunday qilib, xalqona nutq dehqon obrazini “tashqaridan kuzatilgan personaj” emas, balki oʻz dunyosini oʻzi ifodalovchi qahramon darajasiga koʻtaradi.

Yuqoridagi asarlar tahlili dehqon obrazining zamonaviy badiiy tafakkurdagi bir necha muhim xususiyatlarini koʻrsatadi.

Birinchidan, dehqon obrazi ijtimoiy umumlashma darajasiga koʻtariladi. Qobil bobo faqat bir chol emas, ijtimoiy himoyasiz insonning timsolidir.

Ikkinchidan, dehqon obrazi milliy xarakterni ifodalash vositasiga aylanadi. Ikromjonning mehnatsevarligi, oilaparvarligi, chidamliligi va masʼuliyati shu jihatdan ahamiyatlidir.

Uchinchidan, dehqon obrazi tarixiy xotira tashuvchisi sifatida namoyon boʻladi. Dehqonqulning oʻz taqdirini bobosi va otasi tarixidan ajratmasligi bunga yorqin misoldir.

Toʻrtinchidan, zamonaviy badiiy tafakkur dehqonni idealizatsiya qilish bilan cheklanmaydi. Yozuvchi uning ichki ziddiyatlarini ham koʻrsatadi. Dehqon mehnatkash boʻlishi mumkin, ammo u ham qoʻrquv, ojizlik, gʻazab, befarqlik yoki maʼnaviy iztirobdan xoli emas.

Beshinchidan, dehqon obrazi orqali inson va tabiat munosabati badiiy talqin qilinadi. Yer dehqon uchun tirikchilik vositasidan koʻra kengroq maʼnoga ega boʻladi.

Oltinchidan, dehqon obrazi zamonaviy adabiyotda tarixiy va falsafiy savollarni qoʻyish vositasiga aylanadi. Insonning oʻz mehnatiga egaligi, erkinligi, yerga munosabati, tarix oldidagi masʼuliyati kabi masalalar ushbu obraz orqali ochiladi.

Oʻzbek adabiyotida dehqon obrazi uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida turli badiiy vazifalarni bajargan. Zamonaviy adabiyotda esa bu obrazning mazmun doirasi sezilarli darajada kengaygan. Abdulla Qahhorning “Oʻgʻri” hikoyasidagi Qobil bobo obrazi orqali dehqonning ijtimoiy himoyasizligi va adolatsizlik oldidagi ojizligi ochiladi. Uning hoʻkizidan ayrilishi oddiy mol-mulk yoʻqotilishi emas, balki tirikchilik asosining buzilishi sifatida talqin qilinadi. Said Ahmadning “Ufq” romanidagi Ikromjon obrazi esa dehqonni faol mehnat qiluvchi, oila va jamiyat oldida masʼuliyat sezuvchi, tarixiy sinovlar qarshisida ruhiy kurash olib boruvchi shaxs sifatida koʻrsatadi. Uning xarakterida oʻzbek qishloq odamining mehnatsevarligi, sabri va oilaparvarligi mujassam. Togʻay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanida esa dehqon obrazi oʻzining eng keng badiiy-falsafiy koʻlamiga ega boʻladi. Dehqonqul

shaxsiy qahramon bo'lish bilan birga, o'zbek dehqonining tarixiy taqdirini umumlashtiruvchi ramziy obrazga aylanadi. Uning bobosi Jamoliddin va otasi Aqrab bilan bog'liq tarixiy ildizlari qahramon taqdirini bir avlod chegarasidan chiqarib, milliy xotira doirasiga olib kiradi. Shu jihatdan dehqon obrazi zamonaviy badiiy tafakkurda "mehnatkash inson" tushunchasidan ancha keng ma'no kasb etadi. U yer bilan inson, mehnat bilan qadriyat, shaxs bilan tarix, xotira bilan milliy o'zlik o'rtasidagi badiiy aloqani ifodalovchi obrazga aylanadi. Ayniqsa, "Otamdan qolgan dalalar" romanida dehqon obrazi orqali "yer" tushunchasining badiiy semantikasi kengayib, u ona zamin, tarix, ajdodlar merosi va milliy taqdir tushunchalari bilan birlashadi. Demak, zamonaviy adabiyotda dehqon obrazining badiiy qiymati uning qaysi kasbga mansubligida emas, balki inson va jamiyat, inson va tarix, inson va yer o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalash imkoniyatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, dehqon obrazi o'zbek adabiyotida o'zining an'anaviy ildizlarini saqlagan holda, zamonaviy badiiy tafakkur talablari asosida yangicha mazmun bilan boyib bormoqda. U oddiy qishloq kishisidan tarixiy xotira, milliy xarakter va insoniy qadriyatlarning badiiy ifodachisiga qadar rivojlangan murakkab obraz sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy, Alisher. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. - Toshkent: Fan, 1997-1999.
2. Qahhor, Abdulla. O'g'ri: hikoyalar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019.
3. Said Ahmad. Ufq. Trilogiya. - Toshkent: Sano-standart, 2016.
4. Tog'ay Murod. Otamdan qolgan dalalar. - Toshkent: O'zbekiston, 2021.